

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1943

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΣΤΑΔΙΟΥ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

Ιστορικά τὸ ἠθικὸ πρόβλημα εἶναι ὄχι ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀλλὰ ἀπὸ τὰ τελευταῖα προβλήματα ποὺ ἔθεσεν ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός. Αὐτὴ τὴ διαπίστωση μπορούμε νὰ κάνουμε μὲ βεβαιότητα σ' ἐκείνη τουλάχιστο τὴν περίοδο τῆς ἱστορίας του, ποὺ κλείνεται μέσα στὸν κύκλο τοῦ ἀρχαίου, τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁽¹⁾, καὶ ποὺ ὀρισμένως εἶναι ἡ σπουδαιότερη, ὄχι μόνο γιὰ αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ κληρονόμος εἶναι ὁ δικός μας, ὁ εὐρωπαϊκός, ποὺ τείνει νὰ γίνῃ οἰκουμενικός, ἀλλὰ προπάντων γιὰ τὴν ἐλληνικὴ περίοδο τῶν ἱστορικῶν του πραγματοποιήσεων ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμός ἔθεσεν ὄλα σχεδὸν τὰ προβλήματα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ αἰώνια θέματα τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀγωνίσθηκε νὰ τὰ λύσει μ' ἕναν τρόπο ἀληθινὰ ὑποδειγματικό: μὲ τρόπο ποὺ καὶ ἂν ἀκόμη ἔχει ἢ πρόκειται νὰ ξεπερασθεῖ σὲ μερικὰ ἢ καὶ σ' ὄλα τὰ σημεῖα του, ποτὲ δὲ θὰ χάσει τὴν ἀνυπέρβλητη παιδαγωγικὴ του ἀξία. Πραγματικά, τὰ προβλήματα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δικαίου, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, τῆς παιδείας καὶ τῆς πολιτείας, ἐτέθησαν ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη στοὺς χρόνους τῶν Σοφιστῶν καὶ τοῦ Σωκράτη (τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 5' αἰῶνα), τότε δηλ. ποὺ ἡ φιλοσοφία εἶχεν ἤδη γνωρίσει δύο περιποῦ αἰῶνων γόνιμη ζωὴ καὶ κίνηση μὲ τοὺς Ἴωνες καὶ μὲ τοὺς ἄλλους σοφοὺς τῆς ἐλληνικῆς διασπορᾶς καὶ εἶχε δοκιμάσει τίς νεανικὰς δυνάμεις τῆς ἀπάνω στὰ μεγάλα κοσμολογικὰ ζητήματα. Βέβαια, ἀπὸ τότε ποὺ ἐτέθησαν, τὰ ἠθικὰ προβλήματα ἔγιναν ἀπὸ τὰ κύρια φιλοσοφικὰ θέματα ἀργότερα

μάλιστα μὲ τοὺς Στωϊκοὺς καὶ τοὺς Ἐπικουρείους (ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 3' αἰῶνα καὶ ἔδῳ), δηλ. στοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ προπάντων στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὸ κεντρικὸ καὶ σχεδὸν τὸ ἀποκλειστικὸ περιεχόμενον τῆς φιλοσοφίας. Τόσο πολὺ ἐπισκίασαν τὰ «φυσικά», ποὺ ἦταν τὰ πρῶτα προβλήματα ποὺ ἔθεσεν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη (*φυσιολόγους* ὀνομάζει τοὺς σπουδαιότερους προσωκρατικοὺς ὁ Ἄριστοτέλης) καὶ ἐκυριάρχησαν στὸ ἀπερίοριστο ἀκόμη τοὺς χρόνους ἐκείνους πεδίο τῆς φιλοσοφικῆς προβληματικῆς. Ὡστόσο ἀργησαν νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν στὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλοσοφικῶν κύκλων.

Εἶναι τάχα τοῦτο ἀπλὴ σύμπτωση;

Ὁ Σωκράτης (ἂν δώσουμε πίστη στὴ μαρτυρία τοῦ Ξενοφῶντος⁴) ἀπέδινε τὴν παραμέληση τῆς μελέτης τῶν ἠθικῶν ζητημάτων σ' ἕνα εἶδος πρεσβυωπίας τῶν προγενέστερων φιλοσόφων: ἀντὶ πρῶτα νὰ ἴδουν τὰ «ἐγγύς», τὰ «ἀνθρώπεια» δηλ. ζητήματα, ἐπρόσεξαν κι' ἐμελέτησαν τὰ «μακρὰν», τὰ «οὐράνια» φαινόμενα⁽²⁾ καθὼς καὶ στὴν ἀπλοϊκότητά τους, νὰ νομίζουν ὅτι τὰ «ἀνθρώπεια» εἶναι ἀπλά καὶ εὐκόλα, ἐπομένως ὅτι ἔπρεπε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ καταπιαστοῦν μὲ τὰ «οὐράνια», τὰ δύσκολα καὶ μεγάλα προβλήματα. Αὐτὸς συμβούλευε τὸν ἀντίθετο δρόμο: κατόρθωσε, καθὼς λέει μὲ κάποιαν ὑπερβολὴ γι' αὐτὸν ὁ Κικέρων⁽³⁾, νὰ κατεβάσει τὴν φιλοσοφία ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴ γῆ. Τὸ γιὰ τὴν ὁμῶς προηγήθησαν στὸ στάδιο τῆς φιλοσοφικῆς ἐρευνας τὰ κοσμολογικὰ καὶ ἀργότερα ἀκολούθησαν τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα, τὸ γιὰ τὴν δηλ.

(1) Ἡ φιλοσοφία εἶναι βέβαια, σὰν ὄρος καὶ σὰν ἐννοια, δημιούργημα τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, σὰ διαθήκη ὁμῶς καὶ τάση τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ ὑπάρχει καὶ σὲ πολιτισμοὺς παλαιότερους καὶ ἱστορικὰ ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν (τῆς Κίνας, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Αἰγύπτου, τοῦ Ἰράν), ὅσο κι' ἂν στοὺς πολιτισμοὺς αὐτοὺς ἡ φιλοσοφικὴ διάθεση οὕτε τὴν ἀγνόητα ἔχει οὕτε τὴν αὐτάρκεια ποὺ ἀπόκτησεν ἀργότερα μὲ τὸ θεωρητικὸ καὶ διαλεκτικὸ δαιμόνιο τῶν Ἑλλήνων.

(2) Ἄπομνημον. Α 11 κ. π.

(3) Αὐτὸ δὲν ἀληθεύει γιὰ ὄλους τοὺς προσωκρατικούς. Στὸν Ἡράκλειτο καὶ στὸν Ἐμπεδοκλῆ ποὺ εἶναι προγενέστεροι καὶ στὸν Δημόκριτο ποὺ εἶναι σύγχρονος τοῦ Σωκράτη, ἔχουμε τίς ἀπαρχὰς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας.

(4) Tusc. V 4, 10. Βλ. καὶ Acad. poster. I 4, 15.

Ε. ΠΑΡΑΡΤΗΡΙΑ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

πρῶτα ἡ Φύση καὶ ὕστερα ὁ «Ἀνθρώπος», πρῶτα ὁ φυσικὸς καὶ ἔπειτα ὁ ἠθικὸς κόσμος, ἔγινε πρόβλημα γιὰ τὴν ἀνήσυχη συνείδηση τοῦ «διανοούμενου καλαμιοῦ» (roseau pensant) — ὅπως εἶπε τὸν ἄνθρωπο ὁ Pascal⁽¹⁾. Αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν ἀφέλεια ἢ σὲ κάποια παράβλεψη τῶν πρῶτων φιλοσόφων, ἀλλὰ ἔχει τοὺς βαθύτερους ἱστορικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς λόγους του.

Ἡ Φιλοσοφία, πού στὰ πρῶτα βήματά της δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμη στὴν καθολικότητά της, γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἐξασθένηση καὶ τὴ διάλυση τοῦ Μύθου. Μία κάποια καταστροφή προηγείται ἀπὸ κάθε κοσμογονία. Ἔτσι καὶ γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἕνας νέος κόσμος, ἡ λογικὴ ἐρμηνεία τοῦ σύμπαντος, πού δὲ στηρίζεται σὲ ἄλλην αὐθεντία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐτεξούσια κριτικὴ σκέψη. Ἐπρεπε νὰ προηγηθεῖ ἡ καταστροφή ἑνὸς παλαιότερου, δηλ. νὰ διαλυθεῖ ὁ Μῦθος, ἡ πρωτόγονη μυθικὴ ἐρμηνεία τοῦ σύμπαντος, πού ἦταν χάρισμα καὶ εἶχε τὸ χρίσμα τὸ θρησκευτικὸ, πού ἦταν καθαγιασμένη καὶ μαζὶ περιφρουρημένη ἀπὸ μιὰ μακρὰ παράδοση — ἐγγύηση γιὰ τὸ κύρος της. Ὄταν ἡ μυθικὴ κοσμοεικόνα (Weltbild) ἔπαψε νὰ συγκινεῖ καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ κάποιες ἐκλεκτές, φωτισμένες διάνοιες (ἀπὸ κεῖ γίνεται πάντα ἡ ἀρχή, κ' ἔπειτα ἀπλώνεται ἡ ἀμφιβολία στὴ μεγάλη μάζα, πού, δυσκολοκίνητη κατὰ κανόνα, μένει προσκολλημένη στὶς παλαιᾶς μορφές σκέψης καὶ ζωῆς), ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἐξουσία ἐζητήθηκε (πάλι μέσα στὸν περιορισμένο κύκλο τῶν λίγων ἐκλεκτῶν) ἡ ἀντικατάστασή της: ὁ στοχασμὸς μὲ τὸ λογικὸ του ὄπλισμό ἀνάλαβε νὰ ὑψώσει στὴ θέση τῆς παλαιᾶς τῆ νέας κοσμοεικόνας, κ' ἔτσι ἡ νέα καὶ ἀκμαία φιλοσοφικὴ ἀνάλυση καὶ σύνθεση διαδέχεται τὴ γερασμένη καὶ μακάρια στὸν ἑαυτὸ της ἀναπαυμένη πίστη στὸ Μῦθο. Τοῦτο ἔγινε μὲ γόνιμη, δημιουργικὴ δύναμη καὶ μὲ πνεῦμα τολμηρὰ ριζοσπαστικὸ γιὰ πρώτη φορὰ στὰ τέλη τοῦ ζ' καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 5' αἰῶνα π. Χ. μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἰωνίας, γενικότερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἀπόδημου στὰ νησιά καὶ στὰ παράλια τῆς Μικρασίας, στὴ Σικελία καὶ στὴν Κάτω Ἰταλία.

Καὶ ἔγινε, ὅσο τουλάχιστο μπορούμε νὰ τὸ αἰτιολογήσουμε ἱστορικά, ἀπὸ τοὺς ἐξῆς λόγους: Ὁ Μῦθος πού ἔφερναν μαζὶ τοὺς οἱ Ἕλληνες ὅταν ἀναγκάσθηκαν ν' ἀποδημήσουν ἀπὸ τὴν ἀναστατωμένη μὲ τὶς ἐπιδρομὲς καὶ τὶς ἐσωτερικὲς κρίσεις φτωχὴ τους χερσόνησο, εἶχε πλασθεῖ μέσα σ' ἕναν πολὺ στενὸ τοπικὸ καὶ ψυχικὸν ὀρίζοντα. Σὰν ἐγνώρισαν ὅμως, κινημένοι ἀπὸ τὸν τυχοδιωκτισμὸ καὶ τὴν ἀπληροσθη περιέργειά τους, τὴ Μεσόγειο, τὴν ἀνατολικὴ (Συρία, Αἴγυπτο), τὴν κεντρικὴ (Θρά-

κη, Σκυθικὴ) καὶ τὴ δυτικὴ (Δαλματία, Ἰταλία, Γαλατία), πού ὅστις ἀκτές τῆς ζούσαν λαοὶ πολὺ προχωρημένοι στὸν πολιτισμὸ καὶ ἄλλοι σὲ πρωτόγονη κατάσταση, καὶ ἦρθαν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς καὶ γνώρισαν τοὺς τρόπους τῆς ζωῆς τους καὶ τὶς πίστες τους — σὰν ἀνοίξε λοιπὸν καὶ πλάτυνε ὁ τοπικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς τους ὀρίζοντας, φυσικὸ ἦταν ν' ἀρχίσει νὰ ξεθωριάζει καὶ ν' ἀδυνατίζει ὁ Μῦθος πού εἶχεν ὡς τώρα θρέψει τὴν ψυχὴ τους⁽¹⁾. Ὁ Μῦθος, πού εἶχεν ἀπὸ καιρὸ σχηματισθεῖ ἀπὸ σπέρματα πολὺ παλαιὰ (κοινὰ στὴν κοσμοεικόνα δλων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν) κατὰ τὴ μακρὰ μετανάστευση τῶν προγόνων τους ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους κοιτίδα ὡς τὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο, — καὶ εἶχεν ἀναπτυχθεῖ καὶ πλουτισθεῖ ἀπὸ τὴ φλογερὴ φαντασία τῶν ἀμεσώτερων προγόνων τους καθὼς ζούσαν καὶ δειρεύονταν μέσα στὶς ἀπομονωμένες γεωργοποικτικὲς μητροπόλεις τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδας. Καὶ ἡ διάλυση τοῦ μύθου τούτου ἀρχισε νὰ γίνεται τόσο περισσότερο γοργὴ καὶ ὀριστικὴ, ὅσο μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀπόδημου Ἑλληνισμοῦ ἐδημιουργήθηκαν νέοι κοινωνικοὶ ὅροι καὶ καινούριες ψυχικὲς λαχτάρεις πού δὲν μπορούσαν νὰ ἐκφραστοῦν καὶ νὰ πλαισιωθοῦν μὲ τὴν παλιὰ κοσμοεικόνα, ἐκφραση καὶ πλαίσιο ἄλλων ὄρων καὶ ἀναγκῶν τώρα πιά ξεπερασμένων ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κίνηση τῆς ζωῆς του. Σὲ ἀνάλογες περιστάσεις, ἕνας ἄλλος λαός, πού δὲ θὰ ἦταν ἀπὸ τὴ Φύση προικισμένος μὲ τὴ θεωρητικὴν ἀγωνία καὶ τὴν ὀξεῖα καὶ πλαστικὴ διάνοια τοῦ Ἑλληνικοῦ, ἢ θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ μένει προσκολλημένος σ' ἕνα Μῦθο πού ὀλοένα θὰ γινότανε καὶ πιὸ ἀνεδαφικὸς, σχηματικὴ πίστη χωρὶς ἐσώτερη ζωὴ (τέτοιιοι οἱ Φοίνικες στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς κατόπι χρόνους οἱ Ἑβραῖοι) ἢ, ἐλκόμενος στὴν τροχιά ἑνὸς ἄλλου ἰσχυρότερου Μύθου, θὰ ἀπαρνιότανε τὸ δικό του γιὰ νὰ ἐγκολπωθεῖ τὸν ἄλλο (ὅπως ἔκαναν οἱ Γερμανικοὶ λαοί) ἢ, τέλος, θὰ ξέπεφτε στὸ μυθολογικο-θρησκευτικὸ συγκρητισμὸ (σὰν τοὺς Ρωμαίους). Ἀντίθετα, οἱ Ἕλληνες, δηλ. ἡ ἐκλεκτὴ ἐπιτομὴ τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν τους, στὴ θέση τοῦ διαλυόμενου μέσα στὸ φῶς τῆς νέας ἐμπειρίας τοῦ κόσμου Μύθου ἐθεμέλιωσαν ἕνα νέο πνευματικὸ οἰκοδόμημα, τὴν Ἐπιστήμη: ἐζήτησαν ἀπὸ τὴ λογικὴ σκέψη νὰ συνθέσει τὴ νέαν κοσμοεικόνα. Κ' ἔτσι ἀνοίξαν μιὰ νέαν περίοδο στὴν πνευματικὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου.

Τοῦ Μύθου ἡ διάλυση ἔγινε βαθμιαία. Τὰ πρῶτα στοιχεῖα του πού ξέφτισαν ἦταν τὰ κοσμολογικὰ ἢ νέα ἐμπειρία δὲν μπορούσε πιά νὰ συμβιβασθεῖ μὲ μιὰ γοστῆ-

(1) «Pensées» (Texte Brunschvicg), Paris, Garnier 1925, σελ. 164.

(1) Στὰ δημορικὰ ἔπη, καὶ προπάντων στὸ παλαιότερον, στὴν Ἰλιάδα, ζεῖ ἀκμαῖος ὁ Μῦθος αὐτός.

τική βέβαια, αλλά και συνάμα παιδιάστικα όνειρώδη εικόνα της Φύσης, όπου πίσω από κάθε βουνό, λαγγάδι, ποτάμι, πηγή, πίσω από τόν ούρανό, τή θάλασσα, τά δάση, τούς βράχους, θεοί και δαίμονες και νύμφες και νεράιδες χαροκοπούσαν και πάλευαν, έρωτεύονταν και μισούσαν. Η παρατήρηση είχε πλούτο άπεθησαυρίσει και ή κρίση τροχισθεί και ό νοός μεστώσει—ήταν έπόμενο λοιπόν να ζητήσει στηριγμένος στά δικά του μέσα να εξηγήσει και να σημασιολογήσει μ' ένα νέο, λογικό αυτή τή φορά, τρόπο τή Φύση, όπου άρχιζε να βλέπει καθαρότερα τήν όμοιομορφία και τήν κανονικότητα. Οι πρώτες άποπειρες—άπλοϊκές αλλά και τολμηρές, όπως οί δοκιμές τών γλυπτών τής έποχής να ξεκολλήσουν τά άκρα από τó σωμα και να δώσουν τήν κίνηση του μορφασμού στο πρόσωπο—έγιναν από τούς σοφούς τής Μιλήτου: τó Θαλή, τόν Άναξίμανδρο, τόν Άναξίμενη. Οι ύποθέσεις τους έγκαινιάζουν τήν πρώτη περίοδο τής φιλοσοφίας, περίοδο γόνιμη που άπλώνεται σ' όλόκληρο τόν 5' και στο μεγαλύτερο μέρος του 6' αιώνα, και που καταλήγει σέ λίγο ως πολύ άπαρτισμένες κοσμολογικές συνθέσεις, όπως του Άναξαγόρα και του Δημόκριτου. Η πρώτη είναι τó έμβρυο τής οργανικής - τελολογικής έρμηνείας του κόσμου, ή δεύτερη τó αρχικό σχεδιάσμα τής άτομικής - μηχανικής θεωρίας. Στην ίδια περίοδο ανήκει ιστορικά και ή κοσμολογία του Πυθαγόρα και τής σχολής του, που έβλεπε μέσα στο σύμπαν μιá τέλεια λογικο-μαθηματική ούσία και τάξη, καθώς και του Ήρακλείτου ή θεωρία για τήν άέναυ ροή τών φαινομένων και για τή φλογώδη μέσα σέ άδιάκοπες συγκρούσεις πραγματοποιούμενη φύση του κόσμου.

Έπειτα από τά «φυσικά» θά έρχότανε και ή σειρά τών ήθικών στοιχείων του Μύθου. Ύστερα από τήν έποπτεία του φυσικού κόσμου θά έπρεπε, για να συμπληρωθεί ή αναθεώρηση, να διερευνηθεί και να ρυθμισθεί με τή λογική σκέψη και ή ήθική διαγωγή του ανθρώπου και σαν άτόμου και σαν οργανικού μέλους τής κοινωνικής ομάδας. Έπειτα από τó πρόβλημα του όντος, τó πρόβλημα τής αξίας. Έπειτα και όχι πριν—για δύο λόγους: α) Γιατί ό δρόμος προς τόν έαυτό μας, προς τó συνειδησιακό μας κόσμο, περνάει πρώτα μέσ' από τούς μαιάνδρους του σύμπαντος που μάς τριγυρίζει, και τελευταία καταλήγει στο ίδιο τó Έγώ που άρχισε τήν πορεία γιατί δηλ. από φυσικό του τó βλέμμα πρώτα θά ριχτεί στ' αντικείμενα που μάς περιβάλλουν και έπειτα θά προσπαθήσει να προσηλωθεί στο μάτι που τó έκτοξεύει, στην πηγή όπου αναβλύζει. Και β) γιατί τó πρόβλημα τής αξίας δέν είναι τόσο άνώδυνο όσο τó πρόβλημα του όντος. Άνώ-

δυνο και για τó ίδιο τó άτομο που προβληματίζεται και για τήν κοινωνική ομάδα που κλείνει στους κόλπους τής τέτοιες ανήσυχες, άπληστες για γνώση διάνοιες. Όσο και άν, όταν ό Μύθος άδυνατίζει και έξαρθρώνεται μέσα στις συνειδήσεις που ως τώρα τόν έπίστευαν, τó ξέφτισμα και ή διάλυσή του δέν είναι δυνατό να περιορισθεί σέ μερικά μόνο στοιχεία του (γιατί ό Μύθος δέν είναι άθροισμα και σωρός, αλλά οργανική ένότητα με έσωτερική συνοχή τών στοιχείων που τήν άποτελούν): έπομένως όσο και άν στην αναθεώρηση έπειτα από τά κοσμολογικά κατ' ανάγκη θά άκολουθήσουν και τά άλλα στοιχεία του Μύθου (όταν γίνει ή αρχή, τίποτα πιά δέν μπορεί να τή σταματήσει), έντούτοις εύκολότερα και χωρίς μεγάλο πόνο δέχεται ή άτομική και ή όμαδική συνείδηση να αλλάξει τόσο μόνο τήν κοσμοεικόνα τής, όσο χρειάζεται για να σχηματίσει μιá νέαν αντίληψη για τή σύσταση και τήν όργάνωση του σύμπαντος, παρά να έπιτρέψει μιá νέα σημασιολόγηση τής ήθικής και τής κοινωνικής ύπαρξης του ανθρώπου, μιá νέα βαθμολογική εκτίμηση τών αξιών τής ζωής. Τó πρώτο, τή μεταβολή του θεωρητικού προσανατολισμού, τó θεωρεί σαν κάτι ακίνδυνο (ένω πραγματικά δέν είναι), σαν κάτι που έχει περιφερειακή, όχι κεντρική σημασία, και αφήνει τή φαντασία να περιεργασθεί με εύχαριστηση τή νέαν όψη που παίρνει από τήν άλλαγή τής προοπτικής ό κόσμος τών όντων. Τó δεύτερο όμως τήν τρομάζει, γιατί αισθάνεται (είναι ένστιγματική αυτή ή διαίσθηση), ότι, άν έπιτρέψει στην άμβολία ν' άγγίξει τόν τόσο ευαίσθητο ήθικό πυρήνα του Μύθου και να έπιχειρήσει τήν αναθεώρηση και του ήθικού κώδικα, τήν άναπροσαρμογή του προς τήν κλίμακα που θέτει με τίς διαστάσεις τής ή νέα κοσμολογική αντίληψη, δέ θά μετακινηθεί άπλως, αλλά θά ανατραπεί όλη ή ως τότε δεσπόζουσα ήθική και μαζί τής και ή κρατούσα κοινωνική τάξη. Στην άποτίμηση τών ήθικών αξιών τής άτομικής και όμαδικής ζωής και ή παραμικρή άλλαγή τής όπτικής γωνίας έχει σαν έπακόλουθο όχι μιάν άπλή βαθμολογική μεταβολή, αλλά πολύ συχνά μιá γενική μεταξίωση τών αξιών (Umwertung aller Werte), έπομένως τήν αναστάτωση τής έσώτερης ύπαρξης του ανθρώπου, και μαζί μ' αυτήν, μοιραία, αναπόφευκτα, και τόν κοινωνικό σάλο. Για τούτο χωρίς αντίσταση κανείς δέ δέχεται να θέσει υπό έλεγχο τόν ήθικό του κανόνα που έδικαίωσε τίς ύποχρεώσεις αλλά και έστήριζε τίς έλπιδες του,— και καμιά πειθαρχημένη και με πολιτικήν εύστάθεια εύνοημένη κοινωνική ομάδα δέν άπαρνιέται χωρίς αντίδραση ένα δοκιμασμένο κώδικα διαγωγής,— γιατί κ' έδω (έδω προπάντων) λειτουργεί όχι μόνον ό νόμος τής αδράνειας, αλλά κ' ένας

άλλος πολύ ισχυρότερος: ο νόμος του συμφέροντος.

Θά έρχότανε λοιπόν ύστερ' από την άναθεώρηση τών κοσμολογικών στοιχείων του Μύθου και ή σειρά τών ήθικών, αλλά γιά νά γίνει και τοúτο άκόμη τό βήμα, έπρεπε από τό ένα μέρος νά ώριμάσει, νά άνδρωθει ό φιλοσοφικός στοχασμός, ώστε νά μπορέσει ν' άναμετρηθεί θαρραλέα με προβλήματα άν όχι δυσκόλότερα από τά κοσμολογικά, άσφαλώς όμως πολύ λεπτότερα άπ' αυτά, με προβλήματα άκρας εύαισθησίας όπως τά ήθικά και κοινωνικά και από τό άλλο μέρος έπρεπε με έσωτερικές κρίσεις τής ήθικής και κοινωνικής ζωής νά χαλαρωθεί ως έναν κάποιο βαθμό ό δεσμός ό άπλός και αυθόρμητος (unreflektiert) του άτόμου και τής ομάδας πρós τις καθιερωμένες από την παράδοση αξιολογικές άποτιμήσεις, γιά νά μπορέσει νά κινήθει άπέναντί τους έλεύθερα ή κριτικά έταστική σκέψη φθάνοντας και ως την άρνηση άκόμη, ως την άπαξίωση τών όμολογούμενων αξιών, χωρίς με τοúτο νά πονέσει και νά σκανδαλισθεί πάρα πολύ ή άτομική και ή όμαδική ψυχή. Είναι λίγο δυσάρεστο, ώστόσο όμως βέβαιο τό γεγονός ότι ή φιλοσοφική θεώρηση τών αξιών άνθει σ' έποχές κάποιας ήθικής χαλάρωσης και κοινωνικής άναρχίας, σ' έποχές μεταβατικές όπου τό παλαιό Ήθος χάνει την έπιβολή του και τό νέο δέν έχει άκόμη όριστικά σχηματισθεί, παγιωθεί, κωδικοποιηθεί — όπου μιá κοινωνική τάξη αρχίζει νά κλονίζεται άνεπανόρθωτα και οι δυνάμεις πού λειτουργούν γιά νά έπιβάλουν τό νέο ρυθμό και τή νέαν ίσορροπία δέν έχουν άκόμη δώσει καινούρια οικονομικοπολιτική σπονδύλωση στο κοινωνικό σύνολο.

Σε μιá τέτοια κατάσταση μόνο από τις τελευταίες δεκαετίες του 5' αιώνα αρχισε νά βρίσκεται ό Ίωνικός κόσμος⁽¹⁾. Οι πόλεμοι τών Θρακών επιδρομών, τών Κιμμερίων, με τους Λυδούς είχαν από καιρό τελειώσει με την ύποταγή τών ελληνικών νήσων και τών πόλεων τής Μικρασίας στους Λυδούς. Αλλά ή κυριαρχία τών Λυδών δέν ήταν καθόλου καταπιεστική και ή οικονομική ζωή τής Ίωνίας έφτασε τις πρώτες δεκαετίες του 5' αιώνα στη μεγαλύτερή της άκμή. Αντίθετα, όταν οι Πέρσες, πού είχαν άποσπάσει την ήγεσία από τους Μήδους, διαλύσανε άργότερα τό κράτος τών Λυδών και ύπόταξαν τις ελληνικές μικρασιατικές πόλεις, κάτω από τό δεσποτικό τους

σκήπτρο ό Ίωνικός κόσμος αρχίζει οικονομικά νά φθίνει. Στο τέλος του 5' αιώνα ή Ίωνική επανάσταση άποτελείώνει την καταστροφή: οι Πέρσες την πνίγουν στο αίμα, καινε τις πόλεις και τό μεγαλύτερο μέρος τών κατοίκων έξανδραποδίζεται και μεταφέρεται στο έσωτερικό τής Ασίας. Από τότε δέν έγνώρισε πιά την πολιτική αυθυπαρξία ή ελληνική Ίωνία. Εκτός άπ' αυτές τις έξωτερικές — άς πούμε — περιπέτειες, οι ελληνικές πόλεις τής Ίωνίας περνούσαν δλόκληρο τόν 5' αιώνα μεγάλες έσωτερικές κρίσεις. Η ναυτιλία και τό εμπόριο τής Μεσογείου (πού οι Έλληνες διαφιλονεικούσαν μ' έπιτυχία από τους Φοίνικες) μαζί με τόν πλούτο έφεραν και τις πολιτικοκοινωνικές ταραχές. Η νέα οικονομία του χρήματος πήγαινε ν' αλλάξει τή διάστρωση τής κοινωνικής ζωής: ή αριστοκρατία τής γής άντιδρούσε, τών άγροτών ή ζωή γινότανε σκληρότερη. Και από την αντίθεση τών συμφερόντων διαμάχες, στάσεις, έμφύλιοι άγώνες συγκλόνιζαν τις Ίωνικές πόλεις και φλόγιζαν τά πάθη. Παράλληλα, ό πλούτος από τό ένα μέρος και ή έπίδραση τής Ανατολής από τό άλλο, είχαν από καιρό παραμερίσει τή λιτότητα και την άυστηρότητα την ελληνική. Εκείνος ό άδιάκοπα άναστατωμένος, αλλά και λαίμαργος γιά τις χαρές τής ζωής ελληνισμός, ζούσε κάτω από τό γλυκόν ουρανó τής Ίωνίας μέσα στην εύωχία και στον έρωτα κυνηγώντας τις πιό ραφιναρισμένες ήδονές. Είναι ένα κλίμα ψυχικό άλλιώτικο, πολύ διάφορο από τό πρωτοελληνικό (τό πρωτόγονο τραχύ όμηρικό), πού αισθανόμαστε μέσα στην ποιητική έκφραση τής έποχής, στην Έλεγεία και στον Ίαμβο, και ιδίως άργότερα στην καθαυτό λυρική ποίηση. Είναι σαν ήλεκτρισμένη ή ψυχική άτμόσφαιρα, γεμάτη από νευρική διέγερση, από έκρήξεις του πάθους και από εκείνη την έλαφρή μελαγχολία, την είρωνεία και τόν κόρο, πού φέρνει τό άδιάκοπο κυνηγητό τής έφήμερης εύτυχίας. Τό ίδιο ψυχικό κλίμα βρίσκουμε στους χρόνους εκείνους και στους Έλληνες τής Κάτω Ίταλίας και τής Σικελίας: χλιδή και φιληθονία και έρεθισμένο θυμικό. Αλλωστε, ίδια είναι ή μοίρα όλου εκείνου του άπόδημου Έλληνισμού: μόχθος νά ριζοβολήσει σε άξενες άκτές, πόλεμοι με τους αυτόχθονες και με όμορες δυνάμεις, οικονομική άκμή, έσωτερικοί, έμφύλιοι άγώνες, έξαψη τών παθών και χαροκόπι.

Κατά τά τελευταία λοιπόν χρόνια του 5' αιώνα ύπήρχαν στον Έλληνισμό τών άποικιών οι εύνοϊκοί όροι γιά νά θέσει ή φιλοσοφική σκέψη, έπειτα από τά φυσικά, τά ήθικά και κοινωνικά προβλήματα: και ή ίδια είχε ώριμάσει στο μεταξύ, και ή χαλάρωση τών ήθών μαζί με την κοινωνική άστάθεια και τόν άδιάκοπο πολιτικό σάλο έκαναν από τό ένα μέρος άνώδυνη

⁽¹⁾ Αν και Ίωνική όνομαζότανε κυρίως ή μεσαία ζώνη τών ελληνικών νήσων και παραλίων τής Μικρασίας, ήταν τέτοια ή οικονομική και πνευματική έπίδρασή της στις άλλες άποικιακές ζώνες, στην Αιολική και στη Δωρική, και τόση ή ύπεροχή της, ώστε Ίωνικήν όνόμαζαν άργότερα οι ίδιοι οι Έλληνες δλόκληρη την αΐγαιονησιωτική και μικρασιατική άποικιακή περιοχή.

τήν προσπέλαση αὐτῶν τῶν λεπτῶν ζητημάτων καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐπίκαιρη καὶ ἀναγκαία τῇ βάσανο τῶν ἀξιῶν τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τόσον ὁμῶς στὴν ἠθικὴ, ὅσο καὶ σ' ἕναν ἄλλο κλάδο τῆς φιλοσοφίας, τὸν κυριότερο σήμερα, στὴ γνωσιολογικὴ κριτικὴ (τὰ πρῶτα βήματά της γίνονται μὲ τοὺς Ἑλεάτες φιλοσόφους, μὲ τὸν Παρμενίδη καὶ τὸ Ζήνωνα), ὁ Ἴωνικὸς κόσμος — μὲ τὸ μεγαλύτερο πλάτος ποὺ ἐδώσαμε σ' αὐτὸν τὸν ὄρο παραπάνω — ἦταν προορισμένος μόνο τίς ἀπαρχές νὰ προσφέρει (μὲ τοὺς χρονολογικὰ τελευταίους ἐκπροσώπους του: Ἡράκλειτο, Ἐμπεδοκλῆ, Δημόκριτο). Γιατί ἡ Ἴωνία, ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν ἀποικιῶν, καὶ σὰν πολιτικὸ συγκρότημα καὶ σὰ σφαῖρα πολιτισμοῦ, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνα κατηφορίζε γοργὰ πρὸς τὴ δύση του. Ὑστερ' ἀπὸ τὰ Μηδικὰ (480 π.Χ.), ἐστία τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος δὲν εἶναι πιά ἡ Ἴωνία, ἀλλὰ ἡ πόλη ποὺ ἀγωνίσθηκε καὶ θυσιάσθηκε γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς δεσπότες τῆς Ἀνατολῆς, ἡ Ἀθήνα. Ἀλλὰ στὴν Ἀττικὴ, ὅπως Ἴωνες ἦταν οἱ καλλιτέχνες ποὺ ἐγονιμοποίησαν τὴν Τέχνη της, πάλι σοφοὶ ἀπὸ τὸν ἀπόδημο Ἑλληνισμὸ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνα κ' ἐδῶ θὰ μεταφέρουν τίς πιὸ πρόσφατες ἀνησυχίες τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης καὶ θὰ δώσουν τὰ ἐρεθίσματα γιὰ νὰ γεννηθεῖ καὶ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ ἀττικὴ ἠθικὴ καὶ κοινωνι-

κὴ φιλοσοφία. Ἡ θέσις τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων ἱστορικὰ συνέχεται μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Σοφιστῶν. Ἀπὸ τοὺς πιὸ ὀνομαστοὺς Σοφιστῆς ἄλλοι ἀνήκουν στὸν Ἑλληνισμὸ τῶν ἀποικιῶν (ὁ Πρωταγόρας ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα, ὁ Γοργίας ἀπὸ τοὺς Λεοντίνους, ὁ Πρόδικος ἀπὸ τὴν Κέω) καὶ ἄλλοι κατάγονται ἀπὸ πολιτείες ποὺ βρίσκονται σὲ στενὴ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ συνάφεια μὲ τὸν Ἴωνικὸ κόσμον (ὁ Εὐθηνός ἀπὸ τὴν Πάρο, ὁ Θρασύμαχος ἀπὸ τὴ Χαλκηδόνα, ὁ Ξενιάδης ἀπὸ τὴν Κόρινθο) (1). Ἐδίδαξαν καὶ ἀπόκτησαν ὁπαδοὺς καὶ φήμη στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ Ἀθηναῖοι δὲν ἦταν. Ἀθηναῖος ἦταν ὁ Σωκράτης, ὁ πατέρας τῆς ἑλληνικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, ποὺ βρῆκε διάχυτο γύρω του τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα (τότε ἦταν ἐποχὴ μεγάλων ἠθικοκοινωνικῶν ζυμώσεων στὴν Ἀθήνα, ἦταν ἡ κρίσιμη ἐποχὴ ποὺ καθρεφτίζεται στὸν Εὐριπίδη μὲ τραγικὸ καὶ στὸν Ἀριστοφάνη μὲ κωμικὸ προσωπεῖο) καὶ ἔκαμε τὴν ἔρευνα καὶ τὴ λογικὴ τους τοποθέτηση κύριο ἔργο, πάθος μεγάλο τῆς ζωῆς του, μοῖρα του.

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

(1) Μόνο ἕνας εἶναι ξένος πρὸς τὸν Ἴωνικὸ πνευματικὸν κόσμον: ὁ Ἡλείος Ἰππίας. Ὁ Ἀθηναῖος Κριτίας, ποὺ ἀφομοίωσε καὶ ἀνάπτυξε περισσότερον μερικὰς σοφιστικὰς θεωρίας, δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ σοφιστής. Καὶ ὁ Ἀντιφῶν (ὄχι ὁ ρήτωρ) ἀμφισβητεῖται ἂν ἦταν Ἀθηναῖος.

ΜΟΝΟΛΟΓΟΙ ΚΙ' ΕΡΩΤΗΜΑΤΙΚΑ

Τὸ Παρὸν εἶναι παιδί τοῦ Παρελθόντος: εἶναι τὸ γέννημα τοῦ ὅ,τι προηγήθη. Ἄλλ' ὅπως ὄλα τὰ παιδιά, εἶναι ἀχάριστο! Περιφρονώντας τὴν καταγωγὴν του, δίνει καὶ στὸ Μέλλον τὸ δικαίωμα νὰ τοῦ ἀρνηθῆ τὸ σεβασμὸ του. Ἐκτός ἂν ὁ σκοπὸς του εἶν' αὐτός! Ἀλλὰ πολὺ φοβοῦμαι πῶς δὲν εἶναι...

•

Ἡ ἀγνοία κρατεῖ μιά πιθανότητα, ὅτι μπορεῖ νὰ γίνῃ, κάποτε, σοφία ἡ ἐπηρμένη ὁμῶς ἡμιμάθεια, μὲ τὸ νὰ εἶναι βέβαιη πῶς εἶναι ἡ σοφία, ἀποκλείει κάθε τέτοιο ἐνδεχόμενο.

•

Εἶναι πολλοί, πού, σ' ὄλα τὰ συμβαίνοντα, βλέπουν τὴν ἐμφυτὴ κακία τῶν ἀνθρώπων. Δὲ συμμερίζομαι τὴν ἀποψὴν αὐτῆ. Ἐγώ, ἀπεναντίας, κι' ἀπ' ἀνέκαθεν, βλέπω, στὴν ἴδια τὴ Δημιουργία (στὴ Ζωή, καὶ στὴ Δημιουργία, θεωρούμενη αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, χωρὶς τὰ πρόσθετα κακὰ τῆς κοινωνίας, πού, αὐτά, εἶν' ἔργο τῶν ἀνθρώπων), τόσο κτηνώδη ἀσυνειδησία, τόσο ἀποτρόπαιαν, ἡλιθία καὶ τερατώδη ἐγκληματικότητα, ὥστε ὁ ἀνθρώπος, ἀπέναντι σ' ἐκείνη, νὰ μοιάζῃ, μᾶλλον, δυσανάλογα καλός...

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΛΑΠΑΘΙΩΤΗΣ